

מיכאל פֿעלסענבאום

אינגריד שטאַרק

אַן אינטערוויו וועגן "שבתדיקע שוועבעלעך"

אש: מע זאָגט אַז דער פּייסאַזש איז נישט פֿאַרשפּרייט אין דער ייִדישער ליטעראַטור. איז דאָס דער אמת?

מפּ: די געשיכטע פֿון באַשרייבן, אויסמאַלן און אַרײַנטראַגן די עלעמענטן פֿון פּייסאַזש, פֿון לאַנדשאַפֿט אין דער ייִדישער ליטעראַטור איז זייער אַ לאַנגע. זי האָט צוויי פֿאַרשידענע ריכטונגען, צוויי וואַרצלען: 1. דער תנ"ך, מיט זײַנע פֿילצאָליקע באַשרייבונגען, זייער קורצע, לאַקאָנישע, פּאַעטישע, פֿון די וויסטענישן, פֿון דער נאַטור, ווי אויך שפּעטער אינעם שיר השירים, דעם געזאַנג פֿון די געזאַנגען, וואָס לויט דער ייִדישער טראַדיציע יעדער רעליגיעזער ייד האָט געלערנט יעדן פֿרייטיק נאָך מיטאָג. 2. די ווירקונג פֿון דער אַבסאָרפּציע אין דער אייראָפּעיִשער געזעלשאַפֿט אין פֿאַרשידענע לענדער, אין פֿראַנקרײַך, אין דײַטשלאַנד, אין עסטרייַך, און שפּעטער אין די סלאַווישע לענדער. די באַשרייבונגען פֿון לאַנדשאַפֿט זײַנען געוואָרן אַן אָרגאַנישער עלעמענט אין דער ייִדישער ליטעראַטור אויף ייִדיש שוין אין פֿריען מיטל-עלטער.

אש: מיר וועלן רעדן וועגן סוזשעט פֿון ראָמאַן. ווער איז משפּיע געווען אויף דיין ווערק, ווער און וואָס איז געווען וויכטיק? דו האָסט דערמאָנט מילאַראַד פּאַוויץ.

מפּ: מילאַראַד פּאַוויץ איז איינער פֿון זיי. דער סוזשעט איז אַן איינפֿאַכער. אַזוי ווי איך האָב שטודירט אַ סך יאָרן סײַ ליטעראַטור און סײַ טעאַטער, אַלגעמײַנע געשיכטע און טעאַריעס פֿון טעאַטער, איז מײַן צוגאַנג – ווי איך פֿאַרשטיי אַצינד – געווען גאַנץ אַ טעאַטראַלער. דאָס באַטייט אַז מע נעמט אַ שוישפּילער און מע שטעלט אים אין באַזונדערע באַדינגונגען און יעדער שוישפּילער האָט זײַן נשמה, זײַנע געדאַנקען; מיר זעען ווי ער, דער שוישפּילער, פּאַסט זיך צו צו דער אָדער אַנדערער סיטואַציע, אין די אָדער אַנדערע באַדינגונגען. איך האָב איבערגעלייענט אַן

אינטערעסאַנטן בוך, אַ וויסנשאַפֿטלעך-פּאָפּוליסטישן, פֿון יעקב שאַפּיראַ; דער בוך איז דערשינען אין יאָר 1947 אין ישראל און הייסט „בשבילי גאולה“, אויף די סטעשקעס, אויף די וועגן פֿון דער גאולה, פֿון דערלייזונג, אויסלייזונג. דאָרט ברענגט ער צוויי קאַבאַליסטישע געדאַנקען : 1. די משיחישע באַוועגונג איז געווען טיף באַזירט אויף פֿאַרבאַרגענעם וויסן, אַזוי ווי עס שטייט געשריבן אַז אַלע געשעענישן אויף דער וועלט האָבן צוויי זייטן : (אַ) איינע, וואָס זעט יעדער איינער וואָס האָט אויגן, (ב) די צווייטע, פֿאַרבאַרגענע, באַהאַלטענע, וואָס זעען נאָר זעלטענע מענטשן, איבערהויפט צדיקים און מלאכים . 2. גאָט וועט נאָך אַ מאָל שיקן אַ מבול אויף דער וועלט, אָבער נישט צו פֿאַרניכטן זי, נאָר אָפּצורייניקן דעם שמוץ און מתקן זיין דאָס וואָס איז קאַלע געוואָרן אינעם מעכאַניזם פֿון דער וועלט, אין דער מענטשהייט. איז מיר זייער געפֿעלן געוואָרן דער געדאַנק מיטן מבול, מיטן צווייטן מבול, און דער טעאַטראַלער צוגאַנג, נעמען פֿאַרשידענע מענטשן און זיי שטעלן אויף איין בינע און זעען וואָס קומט אַרויס מיט די פֿאַרשידענע מענטשן, מיט פֿאַרשידענע כאַראַקטערס, אין לאַמיר זאָגן זייער אַן עקסטרעמער סיטואַציע, סײַ ווען מיר רעדן וועגן נאַטור, סײַ ווען מיר רעדן וועגן עטיק; און עקסטרעמער סײַ ווען מיר רעדן וועגן אַ קרומען געריכט, אַ נישט קיין רעכטיקן געריכט: וואָס פֿאַר אַ השפּעה קען האָבן אַ געשעעניש וואָס איז געשען מיט 50, מיט 100 יאָר צוריק; ווייל מיר פֿאַרגעסן אין גיכן וואָס מיר האָבן געגעסן נעכטן, נישט נאָר דאָס וואָס איז געשען מיט 50 יאָר צוריק! דאָס האָב איך געטאָן. קודם-כל האָב איך אָנגעשיקט אַ מבול, אַזוי ווי ייִדישע געלערנטע האָבן געזאָגט אַז סע קען זיין נאָך אַ מבול, האָב איך געזאָגט: «פֿאַר וואָס ניין? אָט האָט איר אַ מבול!» און עקסטרעמע סיטואַציעס, ווען מע קען נישט אַרייַנגיין, נישט אַרויסגיין פֿון דער שול, ווי סע זיצן 12 ייִדן און ייִדענעס און אַ שבת-גוי, און צווישן זיי דרייט זיך אַרום דער מלאך מיכאל. דאָס איז אינעווייניק. און פֿון אויסן האָבן מיר די וועלט, אַזוי ווי דו האָסט געזאָגט, נישט ברייט נאַציאָנאַלע, אָבער אַן אַנדער וועלט, די קריסטלעכע וועלט, דעם פּאַסטעך בענעדיקט מיט זיין טאַכטער קאַטאַרינע. און אויך דאָס איבער-איבער-נאַטירלעכע, וואָס מיר קענען עס נאָר פֿון די אויסגראַבונגען, פֿאַרשידענע דינאַזאַווערס שמינאַזאַווערס, ריזיקע פֿויגלען און אַזוי ווייטער. אָבער זיי עקסיסטירן אויך אין די מדרשים, צוויי פֿון זיי עקסיסטירן אויך אין די טראַדיציאָנעלע

יידישע ביכער, אין תנ"ך, לוותן עקסיסטירט אין ספר איוב וואס האט איינגעשלונגן ... און אין די קאמענטארען זעען מיר אז וואס איז דאס פאר א חיה: אין מדרשים שטייט אויך געשריבן ווי גאט האט באשאפן דעם לוותן, ווי גאט האט באשאפן דעם שור-הבר, און ס'זיינען דא אויך זעלטענע, נישט קיין סך, דערמאנונגען וועגן דעם פויגל זיז וואס זיין נאמען פֿיגורירט אין תהילים: לויט דער טראדיציע, ווען משיח וועט קומען, וועלן די צדיקים מאַכן אַ סעודה פֿון די דריי לעגענדאַרע חיות: מיר וועלן האָבן פֿויגל, אַן עוף, מיר וועלן האָבן אַ פֿיש און מיר וועלן האָבן פֿלייש פֿון שור-הבר, די אַלע דריי זאָכן. איז דאָס איז דער אויסער פלאַן. אינעווייניק זיינען די צדיקים מיט רבי אָשר אויערבאַך, מיט דער רביצין, מיט די 12 צדיקים.

אש: א צאל וואס מע געפֿינט אין די מעשיות.

מפֿ: דאָס איז טראַדיציאָנעל. אומעטום איז דאָס טראַדיציאָנעל; אַפֿילו ווען ערשטע קריסטן האָבן זיך אָפּגעטיילט פֿון דער יידישער רעליגיע, האָבן זיי אויך אויסגעקליבן די צאל 12, אַפּאָסטאָלן.

אש: צי געפֿינט מען די צאל ערגעצווו אַנדערש, פֿאַר דעם?

מפֿ: יא, די 12 יידישע שבטים. ס'פֿאַרשטייט זיך אַז אין קריסטנטום איז דאָס אַרײַן פֿון תנ"ך: 12 יידישע שבטים און יעדער איינער פֿון זיי איז אַ שבֿט פֿאַר זיך אַליין, אַ מענטש פֿאַר זיך אַליין, אַ משפּחה פֿאַר זיך אַליין. און שפעטער פֿון די 12 משפּחות זעען מיר אַ פֿאַלק. דאָס זעלבע זעען מיר דאָ, 12 פֿאַרשידענע מענטשן, 12 פֿאַרשידענע כאַראַקטערן.

אש: דו זאָגסט אַז דו האָסט געהאַט אַ צוגאַנג פֿון טעאַטער. פֿאַר וואָס איז דאָס נישט געוואָרן קיין פיעסע?

מפֿ: איך מײַן, אַז מע לייענט עס גוט, זעט מען אַז דאָרט איז דאָ אַזוי פֿיל דיאַלאָגן, טעאַטראַליזירטע, נישט-טעאַטראַליזירטע; דער טעאַטער-צוגאַנג איז אַ קלאָרער: מע זעט די צאל דיאַלאָגן, אַן קאָמענטאַרן, אַפֿשר מיט אַ רעפּליק « ער איז אויפֿגעשטאַנען » צי « ער האָט זיך אַוועקגעזעצט », « ער האָט אַ שויבער געטאַן זײַנע האָר », עפעס אַזוינע קליינע רעפּליקעס, און דער עיקר זײַנען די

דײַלאָגן, גרויסע דײַלאָגן ; דאָס איז אויך אַ טעאַטער-צוגאַנג צו פּראָזע. אָבער דאָס איז השפּעה פֿון ערנעסט העמינגוויי, פֿון זײַנע ווערק, וווּ מיר האָבן די לאַנגע דײַלאָגן מיט זייער אַ קורצער רעפּליק : « מיסטער שמיט איז אויפֿגעשטאַנען », « פֿרוי אַזאַ און

אַזאַ איז אַרויס אין דרויסן ». איך האָב זיך געלערנט בײַ אים און איך האָב געפֿילט אַז דאָס איז מײַן אינעווייניקסטער צוגאַנג, ווייל אַלץ וואָס איך טו, אַפֿילו אין דיכטונג אויך, האָט זייער אַ גרויסע השפּעה פֿון דראַמאַטורגיע.

אש: מיר האָבן באַמערקט אַז דער ראַמאַן איז עפעס זייער טעאַטראַליש. די פֿראַגע איז אַזוי: פֿאַר וואָס האָסטו נישט געשריבן קיין פיעסע?

מפֿ: איך וויל שרײַבן אַ סצענאַריום פֿאַר אַ פֿילם פֿאַר האַליווד. אז זיי וועלן עס באַשטעלן בײַ מיר וועט זײַן גוט!

אש: דו וואָלסט דאָך געקענט שרײַבן אַ פיעסע. פֿאַר וואָס נישט? וואָס איז דער אונטערשיד?

מפֿ: דער אונטערשיד איז אַ גרויסער. איך גלייב נישט אַז היינט צו טאָג, מיט מײַנע כוחות, מיט מײַן דערפֿאַרונג, וואָלט איך געקענט אָנשרײַבן אַ פיעסע, ווייל מיר האָבן דאָ אַ תקופֿה פֿון אַריבער 2000 יאָר און אַזוי פֿיל העלדן, אָנהייבנדיק מיט ולאַד צעפּעך אינעם פּעריאָד פֿון 15טן יאָרהונדערט. מיר האָבן דאָ טוניסיע מיט אינדזל זשערבאַ: דאָס איז דער ערשטער יאָרהונדערט. מיר האָבן פּעריאָדן פֿון עסטרייכיש-אונגערישער אימפּעריע, פֿון כאַזאַרישער אימפּעריע, פֿון קאַרדאַווע אין שפּאַניע. איך בין נאָך נישט גרייט אָנצושרײַבן אַ פיעסע וואָס וואָלט געקענט אַרײַננעמען אין זיך דאָס אַלץ. אַזאַ כוח, אַזאַ שטאַרקן גלויבן אין זײַנע כוחות זעען מיר נאָר בײַ געטע; איך זע נישט בײַ אַנדערע שרײַבער אויף דער וועלט. איך ווײס נישט ווער האָט געהאַט כוחות צונויפֿשטעלן צוויי ווענט. מע דאַרף זײַן אַ גאָון, אַזוי ווי געטע.

אש: דו מײנסט אין פֿויסט?

מפֿ: יאָ, אין פֿויסט. דאָס איז אַ ריזיק ווערק. איך בין נישט גרייט נאָך צו דעם. צי שרײַבן אַ סצענאַריום פֿאַר אַ פֿילם איז גרינגער.

אָבער איך האָב שוין אָנגעשריבן אַזוי פֿיל סצענאַרען וואָס זיי
ליגן בײַ מיר אין שופֿלאָד. איך גלויב נישט אַז עמעצער וועט זיי
לייענען און ס'איז נישט אַרויס גאַרנישט.

אש : אויב דו ווייסט אַז אין באַסעל איז דאָ זייער אַ באַווסטער
פֿילם-רעזשיסער, ארטור קאָהן?

מפֿ : ווי קומט די קאָץ איבערן וואַסער? ער איז אין באַסעל און
איך בין אין ראַמלע ! מיר קערן זיך אום צו שוועבעלעך. דער
טעאַטער-צוגאַנג איז קלאָר. קומט אַ דראַמאַטורג, קומט אַ
רעזשיסער אין אַ טעאַטער-שול און זאָגט : «קינדערלעך, אַט
שטעלט זיך פֿאַר אַז איר זענט, איר, חיים, בּוידעם, קלאָץ, איך
ווייס נישט וואָס! איר זענט אַ סטודענט: שטעלט זיך פֿאַר אַז איר
זענט רבי אָשר און איר געפֿינט זיך אין אַזאַ און אַזאַ מצבֿ, וואָס
טוט איר? איך וויל זען!» דאָס איז אַן עלעמענטאַרער צוגאַנג אויף
אויסצולערנען די סטודענטן צו ווערן אַ שוישפּילער; אין דער שול
וואָס איך האָב געלערנט, אין דער קלאַסישער רוסישער שול,
סטאַניסלאַווסקי סיסטעם, דאָס איז געווען דאָס ערשטע וואָס מע
האַט שטודירט. און געלערנט אויף פּראַקטיק ווי אַזוי איך, מיכאל
פֿעלסענבאַום, וואָלט זיך אויפֿגעפֿירט ווען איך וואָלט געווען אין
אַזאַ און אַזאַ מצבֿ. דאָס רעד איך וועגן שוישפּילער און וועגן איין
פּערסאָנאַזש. אויב אַ שרייבער איז מער ווי איין פּערסאָנאַזש. א
שרייבער איז ער אַליין, פֿלוס די אַלע, איך מײן, אַרום הונדערט
פּערסאָנאַזשן וואָס איך האָב דאָרט בײַ זיך אין מײן ראַמאַן. אז
איך האָב אָנגעשריבן סײַ די פּיעסע, סײַ אויסגעקליבן די
שוישפּילער, אַליין עס רעזשיסירט, און צום סוף, ווען די אַלע
שוישפּילער זײַנען נישט געקומען צו דער פרעמיערע, האָב איך
אַליין געשפּילט פֿאַר די אַלע הונדערט פּאַרשוינען וואָס זײַנען
נישט געקומען. דאָס איז דער צוגאַנג. איך האָב איבערגעלעבט
דאָס לעבן פֿון יעדעם איינעם, פֿון שור-הבר, לוויטן, רבי אָשר, איך
בין אַפֿילו אַרייַנגעקראַכן אין לײַב פֿון דער רביצין פֿאַני, פֿון אַ
צווייטער פֿרוי, שרה איציקס, פֿון די קינדער, פֿון דעם פֿויגל זיז,
פֿון דעם נאַיוון מיידל, וואָס האָט נישט געוואָסט אַז זי גייט שלאָפֿן
מיט איר טאַטן; ס'איז אַ שרעקלעכע זאַך. איך בין אַריין אין
גײסט פֿון רבֿ פֿייִוול טליתוועבער, וואָס ער איז שוין נישטאַ, נאָר
זײַן נשמה שוועבט און לאָזט נישט צו רו אַנדערע מענטשן, און
אויך אין רבי אשרס זעונג פֿון דאָנערשטיק אויף פֿרייטיק; און אין
זײַן זעונג איז געקומען אויך דער זעלבער מענטש וואָס איז געווען
נאָך לעבעדיק צו יענער צײַט, אָבער ער איז שוין געווען מיט

אויסגעלאָשענע אויגן און האָט געטאַנצט מיט מלאכים, און מיט
אַ ווייס ציגעלע אויף די הענט. דאָס איז אין גאַנצן אַן אַנדער
וועלט וואָס אַ נאַרמאַלער, רעאַלער מענטש קען עס נישט זען.
צוליב דעם דאַרף מען זיין אַ שרייבער אָדער אַ דיכטער, פֿדי
אַרייַנדרינגען אין וועלטן וואָס רעאַל מיר זעען זיי נישט. אפֿשר זיי
עקסיסטירן אָדער זיי עקסיסטירן נישט, מיר ווייסן עס נישט אויף
גענוי, אויף זיכער. אָבער אויך דאָ. איז דעריבער האָב איך געזאָגט
פֿון אָנהייב אַז דער סוזשעט איז געוועבט ווי אַ נעץ: מיר האָבן
דעם טונעל וואָס פֿירט פֿונעם קעלער פֿון דער שול; און אונטער
דער שול איז געפֿינט זיך נאָך אַ שול וואָס איז אויסגעהאַקט
געוואָרן פֿון אַ פֿעלדז פֿאַר די צייטן ווען, חס וחלילה, וועט עפעס
געשעען, ייִדן זאָלן זיך קענען דאָרט באַהאַלטן; דאָס וואָס מיר
זעען נישט, ווייל זי איז אונטער דער שול, אַ ריזיקע, אַ גרויסע;
און פֿון דער פֿאַרבאָרגענער שול פֿירט אַ טונעל קיין ארץ-יִשְׂרָאֵל,
קיין צפֿת ; דאָס איז אויך אַ וועלט, ווייל צום סוף פֿונעם ראָמאַן,
ווען רבי אָשר גייט אַראָפּ אין קעלער מיט אַ געדאַנק אַז ער דאַרף
דאָרט געפֿינען אויסלייזונג פֿאַר דער גרויסער גייסטיקער
פֿראַבלעם (שולד, זינד), וואָס ליגט אויף די עדות וואָס האָבן
גערעדט איינער אַזוי דער צווייטער אַזוי, אויף די דינים וואָס האָבן
פֿאַראורטיילט לויט זייער וויסן און ס'שטייט געשריבן אַז דאָס
זאָל זיין פֿאַר אַלעמען אַ גוטער ביישפּיל ווי אַזוי מע דאַרף זיך
נישט אויפֿפֿירן, ווייל ס'וועט ברענגען צו שרעקלעכע זאַכן; און
ס'האָט זיך אויסגעוויזן אַז איר שולד איז אפֿשר גרויס, אָבער
נישט אַזוי גרויס אַז מע זאָל נעמען דאָס לעבן ביי צוויי מענטשן.
דאָס איז איבערגעטריבן, אַפֿילו אַ ממזר וואָס בלייבט אַ ממזר אין
ייִדישער קהילה. גוט 10 דורות איז ער אַ ממזר. נאָך 10 דורות
איז אַלץ אין אָרדנונג. דאָס הייסט 250 יאָר. יאָ, דאָס איז אַ
שרעקלעכע שטראָף אין ייִדישן טראַדיציאָנעלן לעבן. אָבער ס'איז
נישט שרעקלעכער און נישט געפֿערלעכער פֿון לעבן. איז
דעריבער ווען מיר זעען אַז מע האָט פֿאַרמישפט, נישט ריכטיק,
אונד דאָס אַצינד באַווירקט; איך האָב געוואָלט אויך נאָכשפּירן ווי
אַזוי די געשעענישן, דער פּלאַסט, און איך האָב ספּעציעל געלעגט
בֵּענעדיקטן מיט זיין טאַכטער, מיט קאַטאַרינען, ווייל יענער פֿאַל
האָט צוגעפֿירט צו דעם פֿאַרברעכערישן פֿאַל, צו גילוי-עריות צו
אינצעסט, נישט מיט אַ כּוונה, ס'פֿאַרשטייט זיך, דאָס איז אַ
צופֿאַל. ווען בֵּענעדיקט וואָלט געבליבן אין דער ייִדישער קהילה,
מע קען זיין זיכער אויף הונדערט פּראָצענט אַז דאָס וואָלט נישט
געשעען, אין גאַנצן נישט. זיין מאַמעס לעבן איז אומגעריכט

צוגענומען געוואָרן, זײַן לעבן, איך ווײַז נישט אָן אַז ער איז געשטאַרבן צי נישט געשטאַרבן, ער בלייבט לעבעדיק צי ער בלייבט נישט לעבעדיק, אָבער מיר זעען אין פֿאַרלויף פֿונעם ראָמאַן אַז ער איז געוואָרן נאָך דעם ווען ער האָט פֿאַרשטאַנען אַז ער איז געשלאָפֿן מיט זײַן אײַגענער טאַכטער, איז ער געוואָרן אין גאַנצן אָן אַנדער מענטש. פֿון אָנהייב זעען מיר אַ חמור-אײַזל, אַ זשלאָב, און איך באַשרײַב עס אַז אַ מענטש וואָס פֿירט זיך אויף נאָר צו האָבן הנאה פֿון לעבן און טראַכט נישט בכלל וועגן גאַרנישט; ווען ער וואָלט יאָ געטראַכט, וואָלט ער נישט אָנגעמאַכט אַזוי פֿיל קינדער אין די אַלע דערפֿער, ווײַל דאָס איז פֿאַראַנטוואָרטלעכקײַט, נישט נאָר צו שלאָפֿן מיט דער פֿרוי, מע דאַרף נאָך דערצײען די קינדער, מע דאַרף מאַכן פֿון זיי מענטשן און ער ווײַסט נישט בכלל ווער איז זײַן קינד און ווער איז נישט זײַן קינד. און דאָס האָט צוגעפֿירט צו אַזאַ שרעקלעכן אינצעסט.

דאָס איז די מאַראַלישע זײַט פֿון דעם 2טן פּלאַסט. מיר זעען אָן איבער גאָר נאָווייז, וואָס נאָך דעם וואָס איז געשעען, ער האָט זי נישט פֿאַרגוואַלטיקט, אָבער ס'קומט אַ יונג מיידל צו אַזאַ זשלאָב וואָס פֿאַר אים אַ פֿרוי איז אַ שטיק האַלץ און נישט מער פֿון דעם, זי ווערט נאָך העכער, זי איז אַזוי ראָמאַנטיש און נאָוויז אין אירע געדאַנקן וואָס אַפֿילו נאָך דעם וואָס זי איז אַראָפּגעפֿאַלן, זיך צעבראַכן דאָס און יענס, איר באַציונג צו אים איז ווי צו אַ מאַן, ווי צו אַ קײסער, ווי צו אַ מלך; זי זאָגט אים: איך פֿאַרשטײ אַז דאָס איז נישט גוט, אָבער איך פֿאַרשטײ אַז אַ מלך דאַרף זײַן אַכזריותדיק. נישט צו באַשולדיקן און נישט זוכן אַ קרבן אין אַלץ וואָס איז געשעען מיט איר. דאָס איז די מאַראַלישע, די עטישע זײַט וואָס מיר זעען. און מיר זעען אַז נאָר אײַן, די נשמה פֿון טליתוועבער, זי יאָגט נאָך אים דעם גאַנצן וועג איבערן נײַעם ים און זי באַשולדיקט אים: און דאָס איז אויך השפּעה פֿון, איך מײַן, די נשמה פֿון רב פֿײַוול, דאָס איז אונדזער עבר, דאָס זײַנען אונדזערע עטישע און עסטעטישע טראַדיציעס, וואָס מיר קענען נישט אָפּוואַרפֿן דאָס מיט אײַן וואָרף און דאָס איז אַלץ; דאָס איז אונדזער געוויסן, דאָס זײַנען אונדזערע קרבנות, דאָס איז אַלץ, דאָס איז אונדזער היסטאָריע, פֿיזישע היסטאָריע און גײַסטלעכע היסטאָריע, ער באַשולדיקט אים. דאָס איז אויך אַ גרויסער פּלאַסט פֿון די אַלע זאַכן. נאָך אײַן שיכט וואָס איז פֿאַרבונדן מיט דער משיחישער באַוועגונג, מיטן גלויבן פֿון ייִדן אין משיח קומען, מיט דער טראַדיציע וואָס איז אין דער לעצטער צײַט, אין דער לעצטער תקופֿה היסטאָרישער ייִדישער

האַט געבראַכט צו אַזוי פֿיל בלוט צו אַזוי פֿיל קרבנות, צו אַזוי פֿיל פֿאַרלוירענע נשמות ייִדישע, וואָס איינער פֿון די גרעסטע רבנים, און גרעסטע וויסנשאַפֿטלער בײַ ייִדן אין 20טן יאָרהונדערט, רבי מנחם מענדל שנייערסאָן, דער לובאַוויטשער רבי. ער איז געווען שוין נישט געזונט, קראַנק, וואָס איר ווילט, אָבער ער האָט נישט דערלאָזט אַז מע זאָל פֿון אים מאַכן אַן אָפּגאַט, משיח, כאַטש ער האָט געהאַט אין זײַן נשמה, אין זײַן כאַראַקטעריסטיק אַלס אַ מענטש, אַלס אַ קענער, אַלס אַ געלערנטער, אַלס אַ רבי, אַלס אַ גײַסטלעכער אָנפֿירער, אַלס אַ כעמיקער, אַלס אַ פֿיזיקער און מאַטעמאַטיקער, אַלס אַ מענטש וואָס האָט געקענט פֿסיכאָלאָגיע, איך ווײַס נישט צי ס'איז געווען כאַטש איין שיכט פֿון מענטשנס טעטיקייט וווּ ער וואָלט נישט געווען אַ קענער פֿון דעם, אי אַ שרײַבער, אי אַ דיכטער, אַלץ, און אין טעכנישע ענינים; גאָט האָט אים געגעבן אַזוי פֿיל, אָבער אויך ער, ער האָט נישט דערלאָזט, אַז מע זאָל פֿון אים מאַכן אַן אָפּגאַט. וײַל מיר האָבן געהאַט אַזוי פֿיל בײַשפּילן אין דער ייִדישער געשיכטע אָנהייבנדיק פֿון פֿרײַער; פֿרײַער און נאָך דעם מיט בר כּאָכבאָ וואָס האָט געבראַכט טויזנטער קרבנות; נאָך דעם אין פּעריאַד אין גלות טויזנטער פֿאַלשע נביאים, פֿאַלשע משיחים, נישט דאָ געדאַכט; שפּעטער האָבן מיר געהאַט אויך אי דעם יעקב פֿראַנק, שרעקלעך, שטענדיק, דאָס גלויבן פֿון אַ פּראָסטן מענטשן אין דעם אַז דער און דער איז אַ משיח פֿלעגט ברענגען בײַ ייִדן צו שרעקלעכע שרעקלעכע רעזולטאַטן, צו טויזנטער און צענדליקער און טויזנט טויזנט טויטע אומגעבראַכטע, דאָס איז געווען שרעקלעך, שטענדיק. אָבער גײַסטלעך צו גלײַבן אין בעסערן לעבן, דאָס איז פֿאַרשטענדלעך. און דאָס איז נאָך איין שיכט: אַז זײ וואַרטן אויף משיח נישט פֿאַר זיך פּערזענלעך וײַל זײ זײַנען מיד; מאַרגן קומט משיח וועלן זײ זיצן און קנאַקן ניסעלעך, און וועלן עסן און וועלן טאַנצן און וועלן נישט דאַרפֿן גאַרנישט טון, און זײ וועלן לעבן אייביק, און די וועלט איז איין סאָד, איין גאָרטן, און די פֿייגל זײ זינגען פֿאַר זײ, און די מײַדלעך טאַנצן פֿאַר זײ, און פֿישלעך, איך ווײַס נישט וואָס, אַלץ איז פֿאַר זײ! נײַן. דאָ איז דער טרוים אַז משיח זאָל קומען פֿאַר די קומענדיקע דורות, פֿאַר אַלץ וואָס וועט קומען, וײַל אַלץ וואָס איז געווען האָט געקאָסט אַזוי פֿיל בלוט, אַז שוין גענוג. און יעדער איינער פֿון זײ אויף זײַן אויפֿן, ער גלײַבט און ער וויל אַז וואָס גיכער זאָל קומען די אויסלייזונג פֿאַר אַלע ייִדן און פֿאַר אַלע מענטשן. דאָס איז נאָך אַ שיכט. און מיר זעען פֿון מיר

אויסגעטראכטע דיאלאגן, צום ביישפיל דעם דיאלאג צווישן רבי יוסף דעללא ריינא און דעם מלאך פֿתריאל: מיר האָבן אַ קליינעם דיאלאג אלס אַ מאָטאָ צו איינעם אַ קאַפיטל, דאָס איז אויסגעטראכט. אָבער פֿריער האָבן מיר אַ רעאַלן רבֿ, אַ גרויסן קאַבאַליסט פֿון מיטל-עלטער, רבי משה קאַרדאַוועראַ. איך ברענג דאָרט זיין רעאַלן טעקסט. אַלץ האָט צו טאָן מיט פֿאַרבאַרגענער לערע, מיט אַזעלכע זאַכן וואָס אַ פֿראַסטער, אַ פשוטער מענטש, צי ער ווייסט וועגן דעם נישט צי ער טראַכט וועגן דעם בכלל נישט. און איך ברענג אויך אַ קליינעם פסוק פֿון אונדזערע גרויסע רבנים פֿון פֿריערן מיטל-עלטער, ווייל די משיחישע באַוועגונג איז געווען אַזוי גרויס, פֿון פֿאַלשע משיחים, וואָס פֿלעגט ברענגען אַזוי פֿיל בלוט, וואָס זיי טראָגן אַרויס אַ ווערדיקט, אַז דער, וואָס וועט באַשטעלן די צייט פֿון משיח קומען, ווייל יעדער איינער קלוגער, פֿלעגט זאָגן דאָס וועט פֿאַרקומען אין יאָר אַזאַ אַזאַ און אַזאַ, דער צווייטער אַזאַ און אַזאַ און אַזאַ, מע פֿלעגט פֿאַרקויפֿן הייזער, מיט שבתאי צבי ימח שמו וזיכרוננו און אַזוי ווייטער. זיי ברענגען דאָ, איך גיב עס נישט איין מאָל, אַז דער וואָס באַשטימט די צייט פֿון משיח קומען וועט נישט האָבן זיין חלק אין קומענדיק לעבן. און דאָס איז געווען אַ ווערדיקט, זייער אַ וויכטיקער, ווייל אויב נישט אַנדערש, מיר וואָלטן היינט איך מיינ אין גאַנצן וואָלטן מיר נישט געהאַט יידן אויף דער וועלט. ווייל זיי זיינען געווען משוגע אין גאַנצן. און נאָך דעם פֿלעגט קומען אַ תקופֿה ווען טויזנטער יידן זיינען איסלאַמיזירט געוואָרן, דאָס איז אין איסלאַמישע לענדער; טויזנטער יידן האָבן זיך געשמד, איינע מיט כוח, צווייטע פֿון זיך אליין, ווייל זיי האָבן שוין געגלויבט אַז דאָס איז אַלץ; מיר האָבן פֿאַרלוירן אַזוי פֿיל פֿון אונדזער פֿאָלק צוליב אונדזער אייגענער טיפשות.

אש: נישט נאָר דערפֿאַר.

מפֿ: נישט נאָר, איך פֿאַרשטיי. אין איסטאַמבול צום ביישפיל: מע האָט זיי געצווינגט, צי איר גייט אַריבער אין איסלאַם, אויב נישט, מע וועט אייך מאָרגן אַלע אָפהאַקן די קעפּ און דאָס איז אַלץ. סכנות נפשות יאָ. אָבער ס'זיינען געווען טויזנטער און טויזנטער וואָס זיינען איבערגעגאַנגען, ווייל זיי האָבן געגלויבט אַז דאָס איז שוין, משיח איז געקומען; דאָס זעלבע אין פוילן און אין דייטשלאַנד און וווּ נישט. און אין רוסלאַנד איז געווען אַ באַוועגונג, טויזנטער און טויזנטער, יאָ דאָס איז אַ פֿאַרפֿירערישע זאַך. איך זאָג נישט אַז אַ מענטש דאַרף נישט האָבן זיין וועג אין

לעבן, אָבער ווען דאָס טראָגט אַ מאַסן-כאַראַקטער פֿון אַ משוגעת, דאָס איז שוין אַ צווייטע זאַך. און דאָס איז פֿאַרבאָטן. איך ווייס נישט ווי בײַ אַנדערע פֿעלקער, איך האָב עס נישט קאָנטראָלירט, אָבער בײַ ייִדן דאָס איז שוין אַ מכולה, אַ קרענקהייט, די מאַסן-באַוועגונג, אין גלויבן אין די ווערטער פֿון איינעם, שפּעטער אין צווייטן און דריטן, ס'קומט איינער וואָס לייגט אַרויף די האַנט און הייבט אָן צו שווימען אין די וואַלקנס און דאָ, און אַלע ״היי, היי״ און וואַרפֿן זיך נאָך אים אין ים אַריין, מיטן קאָפּ אַראָפּ מיט די פֿיס אַרויף. יאָ, דאָס איז שרעקלעך.

אש: ס'איז אינטערעסאַנט ווייל קאַנעטי האָט געשריבן אַ וויכטיק בוך וואָס הייסט ״ מאַססע און מאַכט ״.

מפֿ: איך האָב אָנגעהויבן ליינען קאַנעטי ; איך האָב באַקומען זיינע ביכער פֿאַר דעם וואָס איך בין געקומען קיין שווייץ. איך האָב אָנגעהויבן ליינען אַ ראָמאַן, ״ די בלענדונג ״. איך האָב געלייענט וועגן זיין טעאָרעטיש ווערק. צו קאַנעטי בין איך געקומען נאָר אַטאָ טאָ. פֿריער האָב איך אים נישט געלייענט.

אש: ס'זיינען פֿאַראַן מערערע ביכער וואָס פֿאַרנעמען זיך מיט אַטאָ דער טעמע פֿון מאַסע, למשל אויך פֿון הערמאַן בראַך.

מפֿ: אין מיין ראָמאַן האָב איך נישט געקענט שרייבן וויסנשאַפֿטלעכע אַרבעט, אָבער עס האָט יאָ השפּעה. מע זעט. איך האָב זייער זייער מורא פֿאַר די מאַסן-משוגעת. דאָס איז שרעקלעך. ווען עפעס אַ געדאַנק אָדער אַ באַוועגונג באַקומט אַ סימן פֿון אַ מאַסן-משוגעת. איז מיר זעען די משוגענע וואָס רייסן זיך אויף מיט מענטשן, מיר זעען די משוגענע וואָס שיסן אין בודאָ. ס'איז אַ מאַסן-משוגעת. מע דאַרף קודם-כל נעמען דאָס גאַנצע פֿאַלק, מאַכן אים משוגע און נאָך דעם קען מען טון אַלץ וואָס איז אַריין אין קאָפּ פֿון דעם משוגענעם. און אפֿשר נישט משוגענעם, אָבער נישט נאָרמאַלן מענטש. וייל קיינער האָט נישט רעכט צו זאָגן אַז ער האָט רעכט. קיינער נישט. נישט פּרעסידענט, נישט קיין קאָוואַל, קיינער נישט, אַז ער האָט אין זיינע הענט די פֿאַדעם פֿון יענעם לעבן. דאָס איז אַלץ. דאָס איז דאָס וויכטיקסטע. דאָס איז דאָס וואָס שטייט אין תנ"ך גלייך אין 1טן קאַפיטל. דאָס איז דער אוצר אויף וועלכן די נייע ציוויליזאַציע האָט געבויט די ציוויליזאַציע אין דעם געדאַנק אין משך פֿון די

לעצטע 5000 יאָר. און אַז מע קומט נאָך אַ מאָל צו דער זעלבער באַרבערײ, דערהרגענען אײנער דעם צווייטן און נישט פֿרעסן אים מיט די קישקעס אין אײנעם, איך מײן אַז דאָס איז נישט דער וועג פֿון אַ מענטשן וואָס האָט עפעס אויפֿגעטאָן פֿאַר די לעצטע 5000 יאָר אויף דער וועלט. מע דאַרף זיך צוהערן אפֿשר, מע דאַרף זיצן און אויסלייענען דעם מוסר-הסכל און געבן אַ טראַכט אויף אײן מינוט : מיכאל שטעל זיך אָפּ אויף אַ סעקונד : גיב אַ טראַכט, וואָס איז געווען פֿרײַער, צו וואָס זײַנען מיר געקומען, און פֿרוו עס אַנאַליזירן. און איך האָב געטאָן אַ פֿרוו אין אַ קינסטלערישער פֿאַרם, נישט וויסנשאַפֿטלעכער, אַנאַליזירן : וואָס האָבן מיר געהאַט, צו וואָס זײַנען מיר געקומען און וואָס איז אונדזער וועג אויף ווײַטער?

אש: דער סוף איז נישט זייער אפטימיסטיש.

מפֿ: דער סוף איז אין גאָרנישט נישט קיין סוף. ס'איז אומפֿאַרשטענדלעך וואָס איז געשעען וואָס איז געשעען, וואָס איז מיט די העלדן. נאָר וועגן הערר פֿערענטז ווייסן מיר אַז ער איז אַרויפֿגעלויפֿן אויפֿן צווייטן שטאַק, אין דער ביבליאָטעק, און מער האָט אים קײנער נישט געזען. זײַן גורל איז באַוווּסט. אָבער פֿון אַלע אַנדערע ווייסן מיר נישט, וואָס איז געשעען מיט זײ. און איז געבליבן אין דער לופֿטן נאָר אַ פֿסוק פֿון אַ תפֿילה, וואָס איז אומפֿאַרשטענדלעך : «צו וועמען איז זי?» « אדושם ימלך לעולם ועד »: דער אײבערשטער וועט קיניגן אײביק. אָבער איך שרײַב נישט קיין ווערק וועגן דעם אײבערשטן. איך בין נישט קיין רעליגיעזער פֿילאָסאָף און נישט קיין וויסנשאַפֿטלער וואָס פֿאַרנעמט זיך מיט פֿאַרשן רעליגיע-פֿראַבלעמען און רעליגיע-ענינים. מיך אינטערעסירט אין דעם ראָמאַן נאָר די באַציונגען צווישן מענטשן.

אש: דערפֿאַר איז עס אַ ראָמאַן.

מפֿ: נאָר, אַך ורק. און דער טעקסט, ער בלייבט הענגען אויך פֿיזיש. איך וואָלט געקענט פֿאַרטזעצן ביזן סוף, ס'איז געווען פֿלאַך אין דער שורה, אָבער איך האָב עס אַראָפֿגעלאָזט אַ ביסעלע נידעריקער און געלאָזט עס עלנט, אַפֿילו פֿיזיש, אַפֿילו וויזועל ; איז מע זעט אַז דאָס איז נישט קיין ענטפֿער און ס'איז מער אַ פֿרעגצײכן פֿון דעם וואָס איז און וווּ גייען מיר ווײַטער.

אש: איך מיין אז א סך איז וויזועל.

מפ: דריי אדער פיר ערטער האבן מיר ווו איך האב געוואלט עס בויען וויזועל. אין דער קורצער פאעזיע אין קאפיטל האב איך עס געבויט ווי א דריידל, ווייל מע דרייט א דריידל און מע וויל וויסן דעם גורל. דאס איז דאס דריידל, דער פור וואס מע ווארפט. און דאס לעצטע איז צום סוף. פאר דעם אין עטלעכע קאפיטעל פריער איז דא אויך צוויי זאצן; איינער פון תלמוד: « פיקוח נפש דוחה שבת»: אז ס'איז לעבנסגעפאר איז אויס שבת. דאס הייסט כאטש שבת איז וויכטיקער פון אלץ, אבער א מענטש, פשוט א מענטש איז אפילו וויכטיקער פון גאטש שבת; דאס איז איינער פון די זייער וויכטיקע מענטשלעכע פאסטולאטן אין יידישן גלויבן, אז מענטש איז וויכטיקער פון אלץ. און דער צווייטער זאץ וואס גייט דארטן הינטן, איך שרייב אין א שיינער ראם, בארעמלט, איז א פאלקסטימלעכער אין גאנצן און האט נישט צו טאן מיט רבנים, מיט רעליגיעזע און פילאסאפישע געדאנקען; אבער איך מיין אז דער פאלקסטימלעכער אויסדרוק, געדאנק, איז אפשר מער גרונטלעך; אויב נישט מער, גלייך אזוי וויכטיק ווי די רעליגיעזע פאסטולאטן. ס'שטייט געשריבן: «גלייב אנדערע מער ווי זיך אליין און בלייב א מענטש». דאס איז מיין לעבנס-פילאסאפיע און איך האב זי אריינגעשטעלט דארטן, דאס איז מיין טעקסט; אבער דאס איז מיין טעקסט וואס איך האב אים געהערט פון מיליאנען מענטשן; איך האב אים פארמולירט און קאנצענטרירט אין דער זעלבער סיטואציע: «גלייב אנדערע מער ווי זיך אליין און בלייב א מענטש» איך פארשטיי, ס'קען זיין אז דאס איז נאר מיין פאנטאזיע. אבער איך האב רעכט אויף א פאנטאזיע אויך.

17 מאי 2003